

badaniach. Przywołany w tytule „libertyn” nie jest, wbrew temu czego można się spodziewać, głównym tematem książki. Filozofia libertynizmu oraz jej wyznawcy są natomiast tylko jednymi z wielu zagadnień jakie zostały poruszone. Autorka zdecydowała się na szersze spojrzenie, skupiając się na relacjach mody, ubiorów i moralności. Bez wątpienia cenny jest apel, aby do badań nad modą sięgać dalej niż do historii sztuki i prowadzić badania interdyscyplinarne, które dzięki zastosowaniu różnych narzędzi badawczych pozwolą uchwycić nowe zjawiska. Książka Gabrieli Juranek jest dobrym przykładem, że warto podążać tą drogą.

Zuzanna Snoch

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
z.snoch1207@gmail.com

Katyń w narracji opartej na wspomnieniach świadków. Opowieść o zbrodni katyńskiej w studium Joanny Kurczab, *Ofiary dwóch totalitaryzmów. Losy rodzin katyńskich pod okupacją sowiecką i niemiecką*, Wydawnictwo Instytut Pileckiego, Warszawa 2020, ss. 352

Temat prześladowania ludności cywilnej w trakcie drugiej wojny światowej znajduje coraz szersze usytuowanie w literaturze historycznej, obecne w publikacjach naukowych, jak i tych przeznaczonych dla szerszego grona (popularnonaukowych czy też fabularyzowanych). Jednym

z wątków tej problematyki jest zbrodnia katyńska, szczególnie znacząca w polskiej wojennej rzeczywistości okupacyjnej, a dziś mająca wymiar symboliczny także w pamięci zbiorowej narodów Europy Środkowej.

Joanna Kurczab, autorka publikacji naukowych i popularnonaukowych dotyczących zbrodni katyńskiej oraz podziemia antykomunistycznego po 1945 roku¹, zajmuje się tematyką zbrodni sowieckich i komunistycznych. Jest m.in. współautorką opracowania „...wierzymy mocno, że wrócisz...”. *Korespondencja wydobyta z dołów śmierci Charkowa i Miednoje ze zbiorów Muzeum Katyńskiego* (Warszawa 2016) oraz autorką książki *Ofiary dwóch totalitaryzmów. Losy rodzin katyńskich pod okupacją sowiecką i niemiecką* (wydanej w roku 2020 we współpracy z Instytutem Pileckiego). Tej ostatniej pracy poświęcony jest niniejszy szkic.

Joanna Kurczab bada losy rodzin ofiar zbrodni katyńskiej w latach 1939–1945 pod okupacją sowiecką i niemiecką. Skupiła się przy tym na postawach jakie

¹ Więcej informacji: <https://instytutpileckiego.pl/pl/instytut/aktualnosci/kurczab> (dostęp: 7 VI 2024).

przyjmowali bliscy ofiar w obliczu sytuacji, w której postawił ich fakt posiadania krewnych uwięzionych w sowieckich obozach jenieckich oraz na sposobach radzenia sobie ich rodzin w codziennym życiu pod okupacją. Autorka określa czynniki, które miały wpływ na intensywność represji dotyczących tych ludzi, m.in. pod kątem tego, czy sposoby nękania rodzin ofiar były ściśle związane z bliskim pokrewieństwem ze skazanymi, czy wynikały zasadniczo z realiów wojenno-okupacyjnych. Pytanie, na które stara się odpowiedzieć brzmi: w jaki sposób zmieniła się ich sytuacja po wybuchu wojny pomiędzy III Rzeszą a ZSRS a także czy zaszły istotne zmiany w wyniku odkrycia przez Niemców masowych grobów w Katyniu.

Realizując te cele badaczka przeanalizowała liczne źródła i publikacje naukowe, w tym literaturę poświęconą okupacji terenów polskich² oraz opracowania tematu zbrodni katyńskiej, w szczególności losów ofiar wywiezionych i pomordowanych w Katyniu, Charkowie, Miednoje i innych miejscowościach³. Zbadała przede wszystkim korespondencję rodzin katyńskich z uwięzionymi, pod kątem jej struktury narracyjnej, częstotliwości oraz ingerencji cenzury sowieckiej. Opierała się na szerokiej bazie źródłowej zgromadzonej m.in. w: Archiwum Akt Nowych, Archiwum IPN, Archiwum Państwowym w Warszawie, Archiwum Wojennej Służby Polek, oraz Arolsen Archves – International Center on Nazi Persecution w Bad Arlosen w Republice Federalnej Niemiec. Kluczowym źródłem były wspomnienia zapisane przez członków rodzin ofiar oraz relacje historii mówionej udostępnione w następujących instytucjach: Archiwum Historii Mówionej Domu Spotkań z Historią Ośrodka KARTA, Archiwum Związku Sybiraków, Poznańskim Archiwum Historii Mówionej, a także w Instytucie Pileckiego i Muzeum Katyńskim. Autorka przeprowadziła ponadto kwerendę we wspomnianym już Arolsen Archves – International Center on Nazi Persecution dzięki czemu uzyskała nowy materiał źródłowy.

Praca Joanny Kurczab składa się ze wstępu, zakończenia oraz trzech rozdziałów. Pierwszy (*Wrzesień 1939 roku i jego konsekwencje*) jest syntetycznym ujęciem historii jeńców katyńskich w tym bezpośrednich przyczyn wywózki do obozów jenieckich oraz losów ich bliskich, w ogólnym przedstawieniu grożących im represji. Porusza również kwestię współpracy III Rzeszy i ZSRR (i w pewnej mierze jej demitologizacji), szerzej w tym kontekście ujmując historie rodzin katyńskich pod okupacją sowiecką (rozdział drugi *Represje wobec rodzin Katyńskich pod okupacją sowiecką*) i okupacją niemiecką (rozdział trzeci *Represje wobec rodzin katyńskich pod okupacją niemiecką*). Autorka zarysowała genezę wydarzeń stanowiących faktograficzny kontekst losów ofiar katyńskich i ich rodzin. Opisała sytuację polityczną i społeczną na terytorium okupowanej Polski, ustalając przebieg relacji między okupantami pod kątem ewentualnej współpracy dotyczącej jeńców wojennych i stosowanych represji. Przedstawiła również losy ofiar zbrodni katyńskiej jako jeńców wojennych, w szczególności historie tych, którzy nie zostali zamordowani, jak również sytuację bliskich ofiar pod okupacją sowiecką, koncentrując się na represjach i strategiach przetrwania. Szczególnie ważny jest podrozdział: *Masowe*

² Zob. C. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 1, Wydawnictwo ISP PAN, Warszawa 1970.

³ Zob. S. Ciesielski, W. Materski, A. Paczkowski, *Represje sowieckie wobec Polaków i obywateli polskich*, Wydawnictwo Ośrodek Karta, Warszawa 2000.

deportacje, dotyczący deportacji ludności cywilnej, kolejnych fal deportacji (różnic między nimi), miejsc zsyłki oraz prób uniknięcia wywózki jak i powrotów z zesłania (s. 90–123).

W części poświęconej życiu pod okupacją niemiecką autorka rozważa kwestię, czy bliscy ofiar katyńskich doświadczyli większych represji ze względu na koligacje rodzinne. Rozpatrzyła m.in. deportacje na roboty przymusowe, osadzenia w obozach koncentracyjnych i prześladowania za współpracę z podziemiem niepodległościowym. W tej części rozwinęła wątek odkrycia grobów katyńskich przez Niemców i propagandy wykorzystującej to wydarzenie.

Większość dotychczasowych opracowań dotyczących zbrodni katyńskiej skupia się na losach zamordowanych oraz na edycji źródeł, w tym korespondencji i wspomnień ofiar i ich bliskich. Dlatego monografia Joanny Kurczab może być uznana za pracę nowatorską ze względu na sam temat i koncepcję (zbrodnia katyńska w perspektywie wspomnień i losów świadków) oraz wieloaspektowe podejście do głównego wątku (losy ofiar i ich rodzin). Tym bardziej, że Autorka rozwija go w obu wojennych kontekstach: okupacji sowieckiej (gdzie tych ludzi prześladowano na podstawie uznania za „współwinnych”)⁴ ale również okupacji niemieckiej (gdzie trudniej jest stwierdzić, jakie czynniki wpływały na represje dotyczące rodziny ofiar katyńskich).

Zwróciła również uwagę na niewątpliwy atut książki, jakim było przeprowadzenie szerokiej kwerendy archiwalno-bibliotecznej, a dzięki temu dostęp do różnych źródeł oraz ich edycji, w tym danych statystycznych, wspomnień, korespondencji, relacji historii mówionej i wywiadów. Zwraca uwagę, że dzięki temu autorka wykorzystwała materiały, które do tej pory nie zostały przeanalizowane⁵. Natomiast dzięki zrekonstruowaniu historii około 650 historii rodzin katyńskich możliwe było przybliżenie obrazu, w jaki sposób mogło wyglądać życie codzienne tzw. zwykłych ludzi, którzy doświadczyli prześladowań na wielką skalę. Dzięki takiej liczbie przekazów zaistniała szansa na przedstawienie losów rodzin katyńskich, nie tylko pod kątem miejsc ich zamieszkania, relacji społecznych i rodzinnych w których funkcjonowali względem represji ich dotykających, ale też indywidualnej osobowości ich członków jako świadków względem ich postawy wobec okupantów.

Kolejnym atutem pracy Joanny Kurczab jest jej struktura w odniesieniu do sposobu przedstawienia kontekstu historycznego badanych sytuacji. Autorka poświęciła dużo miejsca na odtworzenie historii jeńców zamordowanych przez Sowieców oraz obecnego stanu badań nad życiem ludności cywilnej związanej na różne sposoby ze zdarzeniami katyńskimi. Ułatwiło to również późniejsze umiejscowienie w realiach historycznych relacji świadków przedstawionych w tej publikacji. Na podkreślenie zasługuje przy tym próba kontekstowego i porównawczego przedstawienia sytuacji w III Rzeszy i w ZSRS, z uwzględnieniem różnic między systemami okupacyjnymi obu agresorów. Zwykle pomija się okupację niemiecką w kontekście zbrodni katyńskiej uznając, że III Rzesza nie miała bezpośredniego wpływu na

⁴ W. Baran, *Technologia represji politycznych NKWD w latach 1939–1941* „Pamięć i sprawiedliwość”, 2014, t. 23, s. 267–292.

⁵ Zob. M. Wyrwa [omówienie], [w:] <https://instytutpileckiego.pl/pl/instytut/aktualnosci/kurczab> (dostęp: 7 VI 2024).

wydarzenia dziejące się za granicą terenów jej okupacji. Książka Joanny Kurczab rzuca inne światło na tę kwestię. Przede wszystkim dzięki temu, że skupia się na próbie rekonstrukcji szczegółowego obrazu losów rodzin jeńców katyńskich tak, aby możliwie jak najdokładniej przyjrzeć się każdemu aspektowi życia tych osób pod dwoma okupacjami i odnaleźć wyraźnie koincydencje ich losów odnośnie represji, jakie ich dotyczyły. Zaś dzięki bogatej bazie źródłowej (szczególnie relacji i wspomnień bliskich ofiar jako świadków zbrodni) czytelnik może poznawać historie rodzin katyńskich z perspektywy mikrohistorii egzystencjalnej, w ich codziennym zmaganiu się z (nie)normalnością życia w czasie wojny.

Anna Szostak

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
2121andzia@gmail.com

Bibliografia

- Madajczyk C., *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 1, Wydawnictwo ISP PAN, Warszawa 1970.
- Ciesielski S., Materski W., Paczkowski A., *Represje sowieckie wobec Polaków i obywateli polskich*, Wydawnictwo Ośrodek Karta, Warszawa 2000.
- Baran W., *Technologia represji politycznych NKWD w latach 1939–1941* „Pamięć i sprawiedliwość”, 2014, t. 23, s. 267–292.
- <https://instytutpileckiego.pl/pl/instytut/aktualnosci/kurczab> (dostęp: 7 VI 2024).

Piotr Majewski, *Brzydkie słowo na „k”. Rzecz o kolaboracji*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2024, ss. 344

Piotr M. Majewski jest doktorem habilitowanym nauk humanistycznych, profesorem Uniwersytetu Warszawskiego. W swojej pracy badawczej podejmuje głównie tematy związane z Czechami, Czechosłowacją i stosunkami czesko-niemieckimi na przełomie XIX i XX wieku, migracjami ludności i polityką zagraniczną Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej¹. W latach 2009–2017 był zastępcą dyrektora Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, gdzie odpowiadał za przygotowanie wystawy głównej. Za swoją pracę naukową był wielokrotnie nagradzany. Jego książka *Kiedy wybuchnie wojna? 1938. Studium kryzysu* (Warszawa 2019)

¹ Informacje biograficzne na temat Piotra Majewskiego zaczerpnięte z biogramu na stronie Wydawnictwa Krytyki Politycznej: https://wydawnictwo.krytykapolityczna.pl/439_piotr-m-majewski oraz biogramu na stronie Uniwersytetu Warszawskiego: <https://web.archive.org/web/20190902222704/http://www.historia.uw.edu.pl/instytut/o-instytucie/pracownicy/dr-hab-piotr-maciej-majewski>